

Liisi Laineste kaitses doktoriväitekirja postsotsialistlikust huumorist

17. detsembril 2008 kaitses Liisi Laineste Tartu Ülikooli juures doktoriväitekirja *Post-socialist jokes in Estonia: continuity and change*, mida oponent, maailma üks tuntuimaid etnilise huumori eksperte Christie Davies pidas üheks tuumakamaks kümnete doktoritööde hulgast, mida tal on seni tulnud retsenseerida.

Töö koosneb sissejuhatavast katuspeatükist, viiest aastail 2003–2008 avaldatud artiklist, kokkuvõtetest ja tehnilistest lisadest.

Käsitlus on keskendatud eelkõige postsotsialistlike etniliste ja poliitiliste naljade interaktsioonidele oma poliitiliste, majanduslike, kultuuriliste jm kontekstide ja mõjuväljadega ning neist tuleneva pidevuse ja muutumise dünaamikale, kuid puudutab *summa summarum* huumoriga seonduvaid probleeme üpris laial skaalal, sh sotsioloogiliste huumoriteooriate üldküsimusi, eriti Christie Daviese jt autorite vaateid etnilise huumori kohta, rahvahuumori andmebaaside problemaatikat, internetinaljade spetsiifikat ja kasutatavust allikmaterjalina, kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete meetodite ühitamist naljade arengutrendide uurimisel, postsotsialismi ja etnilise identiteedi mõisteid kui selliseid, “oma” ja “võõra” sotsiaalpsühholoogilisi universaale jpm.

Rohkete kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete empiiriliste tõendite alusel antakse süvenenud sissevaade folkloori ja reaalsuse suhetesse ning näidatakse, kuidas folkloorsete naljade poliitiline (aga ka majanduslik ja tehnoloogiline) keskkond mõjutab nende sisulist koostist, suhteid eri naljakategooriate vahel jne.

Tööst selgub, et sotsiaalsete faktorite mõju folkloorsele huumorile on vaieldamatu, kuid seos reaalsuse ja naljade vahel on keerukas ja vahendatud. Omaaegsed nn üleoleku- ehk kriitikateooriad rõhutasid eelkõige naljade agressiivset külge, kuid vaieldamatult on huumoril ka siduv, kommunikatsiooni soodustav funktsioon. Huumori sotsiaalsete funktsioonide selgitamiseks on perspektiivikamad sotsioloogilis-funktsionalistlikud lähenemisviisid, kuid noodki fokuseeruvad üksikutele konkreetsetele, nalja kui žanri seisukohast sekundaarsetele aspektidele. Liitati on ilmne, et naljade juures järjest esilekerkiv dilemma *hostility versus mirth* (vaenulikkus vs lõbu) pole kahevalentsete lahenditega, vaid eeldab konkreetsemat võrdlev-ajaloolist uurimist. Seetõttu tõstabki autor metoodilises plaanis esile võrdlev-ajaloolise vaateviisi, mis püüab suurema hulga konkreetsete maade sotsiaal-ajalooliste situatsioonide analüüsi põhjal leida laiema paikapidavusega seaduspärasusi ja universaale naljade sotsiaalsete rollide, arengutrendide jmt kohta. Nende eesmärkide saavutamine eeldab paljude (eelkõige postsotsialistlike) maade huumoriuurijate koordineeritud koostööd, mille esmaülesandeks peaks saama piisava mahuga rahvusvahelise naljade andmebaasi rajamine.

Töö keskseks osaks on etnilise huumori ning etnilise ja poliitilise huumori suhete analüüs.

Eesti etniliste naljade statistiline vaatlus näitab, et etniliste naljade summaarne osakaal folkloorses huumoris on viimase 120 aasta jooksul selgesti vähenenud. Teisalt nende tegelaskond laieneb ja globaliseerub selgesti: 19. sajandi lõpus olid valdavateks tegelasteks oma rahvusest perifeerlased (hiidlased, saarlased, setud) ja eestlaste keskel elavad muulased (juudid, mustlased); nõukogude perioodil venelased, muud üleliidulises repertuaaris domineerinud nõukogude rahvad (juudid, tšuktšid, grusiinid, armeenlased) ning üldtuntumad, kindlate etniliste stereotüüpidega märgistatud rahvad väljastpoolt; tänapäevastes netinaljades peaaegu mis tahes rahvaste esindajad, kuigi siingi on ülekaalus “sotsiaalselt olulised” etnilised tegelased (eestlased ise, venelased, soomlased jt), kusjuures järjest suureneb huvi iseenda vastu – kasvab eestlase kui etnilise tegelase sagedus, nähtub püüd seostada etnilisi nalju hiidlaste, setude jt kohalike karakteritega.

Christie Daviese teooria järgi sihitub etniline pilge asümmeetriliselt kultuuriala jõukamast ja innovatiivsemast keskmest vaesemaisse ja mahajäänumaisse perifeeriasse. Liisi Laineste statistikad näitavad, et C. Daviese postulaatidel, mis peavad küll nähtavasti paika paljudes stabiliseerunud demokraatliku korraldusega ühiskondades (esmajoones anglo-ameerika kapitalistlikus maailmas), ei ole kindlasti universaalset kehtivust: need suunareeglid võivad olla erinevad eri ühiskonnatüüpides (nt autoritaarsete sotsialistlike režiimide või erinevate sotsialismijärgsete arengute tingimustes) ja muutuda, kui muutub naljade sotsiaalpoliitiline kontekst. Et neid jõuvälju täpsemini kaardistada, oleks vaja analüüsida etniliste tegelaste valikut ja etniliste naljade muid tunnusjooni võimalikult paljudes erinevatest ühiskonnatüüpidest võrsunud naljatraditsioonides, et ehitada seniseist universaalsem mudel etnilise nalja objektide valiku seletamiseks, arengutrendide prognoosimiseks jne.

Nagu öeldud, käsitleb töö ka etniliste ja poliitiliste naljade vahetõrget. Poliitiline kontekst mõjutab mitmel viisil etniliste naljade laadi – nende sisu, naljaobjektide valikut ja populaarsussuhteid, tegelaste karakteristikuid jm, koguni loomulike naljakategooriate endi piire. Nii seisavad Lääne demokraatlikes ühiskondades etnilised ja poliitilised naljad teineteisest selgesti eraldi; nõukogude jm sotsialismimaade rahvahuumoris olid nalja poliitilised ja etnilised aspektid tihedasti põimunud, nõnda et võib kõnelda sotsialistlikust etno-poliitilisest või poliitilis-etnilisest liitkategorias; postsotsialistlikes demokraatiates hakkavad need kategooriad taas selgemini diferentseeruma. Lihtsustav selgub olevat ka Alexander Rose'i teooria poliitiliste naljade objekti kohta – et totalitaarsetes ühiskondades on selleks süsteem tervikuna, demokraatlikes ühiskondades aga poliitiliste liidrite personaalsed puudused. Tegelikult naeruvääristati nõukogude jt sotsialistlike maade naljades niihästi süsteemi ennast kui ka juhtide isikuomadusi. Vana nõukogudeaegne poliitiliste anekdootide varu vahetub välja uue, kaasaegse ja päevakajalise repertuaariga, kuid see ei toimu järsult ega ühe hoobiga, vaid aste-astmelt. Nali reageerib poliitilistele sündmustele ja muutustele valikuliselt, mõned teemad võivad jääda naljades kajastamata, kuna on kas liiga keerukad või siis just liiga läbi seletatud ja seega igavad.

Liisi Laineste töös on huvitavaid mõttearendusi globalisatsiooni ja subkultuuratsiooni vahetõrgetest huumoris. Need vastassuunalised tendentsid toimivad sa-

maaegselt ning nende suhted on keerukalt kahepoolsed. Näiteks etniliste tegelaste hulk naljades ja tõlgitud naljade osakaal tänapäeval kindlasti kasvab ja neid trende võib pidada üldise globalisatsiooniprotsessi järelmitemeks. Teisalt ei tähenda globalisatsioon aga ühtlast kõige segunemist kõigega (st kultuurilise diversiteedi ühest kasvust), vaid pigem teatud tugevate – varem vene-nõukogude, praegu euro-ameerika – kultuuride invasiooni oma algkodust väljapoole, st siis ka omamoodi subkultuursioonilist ilmingut. Samuti tähendab naljade üha sagedasem levitamine interneti kaudu ühest küljest huumori globalisatsiooni, teisalt annab häid võimalusi ka kitsamate huvidega rühmade tekkeks ja subkultuursete huumorivormide arenguks.

Kuna L. Laineste töö empiiriliseks põhibaasiks ongi tänapäevased internetinaljad, siis puudutatakse ka netinaljade kui spetsiifilise uurimisallika voorusi ja puudusi. Ühest küljest on kurdetud, et netinaljad on konserveeritud aines, mille kvantitatiivsete uurimuste tulemused osutuvad küsitavaiks; et tekstide juures puuduvad pahatihti andmed saatjate kohta; et neis peegelduvad ebarepresentatiivselt väikese hulga inimeste naljaeelitused; et nad on lahti kistud oma loomulikest kommunikatiivsetest kontekstidest jne. Autori isiklikud kogemused veenavad kummatigi, et netinaljade summaarne osakaal kaasaegses allikmaterjalis on nii suur, et neid uurimisallikana ignoreerida pole võimalik ning nende representatiivsus ei tekita kahtlusi; on huumorisaitte, mis on väga populaarsed ja kasvavad pidevalt ning kus toimub ka intensiivne reaallajaline kommunikatsioon. Netiaines võimaldab hästi jälgida repertuaari muutumise üldtrende ka pikema aja vältel, just netinaljad annavad kõige operatiivsemaid reageeringuid poliitilistele jm päevasündmustele jne.

Liisi Laineste väitekiri on ühtlasi ETF grandiprojekti nr 6759 “Folkloorne anekdoot tänapäeval: postsotsialism – internet – kognitiivsus” juures tehtud töö oluline väljund. Arvestades ka selle projekti muid tulemusi, eriti teiste postsotsialistlike maade (Venemaa, Leedu, Poola, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria) huumoriuurijatega käivitatud koostööd, võib huumoriuurimise perspektiive Eestis pidada üsna optimistlikeks.

Arvo Krikmann

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

28. jaanuaril esines Eesti Kirjandusmuuseumis Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolekul Enn Ernits ettekandega “Uskumuslikku ja ratsionaalset vadja rahva-veterinaarias”. Lisaks esitleti Enn Ernitsa uurimust “Vadja haritlane Dmitri Tsvetkov” (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009).

Õhtu lõpetas meeleolukat vastuvõttu leidnud film “Kalitkadega sina peale” (2008). Režissöör Madis Arukask, kaamera Taisto Raudalainen.